

כיצד רוסיה מצליחה להפיק תועלת מהמשבר הסעודי-מערבי לאחר רצח ג'מאל חאשקג'י?

רצח העיתונאי ג'מאל חאשקג'י באוקטובר 2018 הציף על פני השטח את מערכת היחסים המורכבת בין סעודיה והמערב. וכך בצד שימור הדומיננטיות האמריקנית בטווח הנראה לעין, נראה כי יוסיף להתחזק תפקידן האזורי של רוסיה וסין על חשבונה. גם לישראל יש עניין במהלכים הנרקמים בזירה, ועליה לשקול את היתרונות בטווח הקצר לעומת הסיכונים בטווח הארוך

נשיא רוסיה ולדימיר פוטין עם הנסיך הסעודי מחמד בן סלמאן. עבור בן סלמאן ועבור אביו המשבר הבהיר כי גם המנהיגים האמריקניים המסורים ביותר אינם יכולים לעמוד לצדם בכל מחיר

דניאל ראקוב, חוקר אקדמיה המתמחה במעורבות המעצמות במזרח התיכון

משלימה" לשימור הישרדותם של המשטרים הסמכותניים במזרח התיכון.

המאמר יתמקד במקרה הבוחן של הקשר הרוסי-סעודי, ובהשלכות של המשבר המערבי-סעודי על קשר זה, בעקבות רצח העיתונאי ג'מאל חאשקג'י באוקטובר 2018. מקרה בוחן זה יסייע להמחיש את המנגנון, לפיו רוסיה וסין מכרסמות בהשפעה האמריקנית במזרח התיכון.

יחסי רוסיה-סעודיה בטרם המשבר

ברית המועצות הייתה המדינה הראשונה שהכירה בעצמאותה של ערב הסעודית ב-1925, אך ב-1938 נותקו היחסים. עד אז סייעו הסובייטים למשפחת אל-סעוד להראות ללונדון שיש לה חלופות אסטרטגיות נוספות, בניסיון לייצר לעצמה מרחב תמרון מדיני⁴. ואולם, לאורך שנות המלחמה הקרה צידדו הסעודים במערב. במלחמת תימן בשנות ה-60 של המאה ה-20, ובמלחמה באפגניסטן עשרים שנים לאחר מכן, מצאו עצמם הסובייטים והסעודים משני צדי המתרחש של המחנות הלוחמים. רק ב-1990 חודשו היחסים הדיפלומטיים בין המדינות, סביב מלחמת המפרץ הראשונה ובעקבות יציאתה של ברית המועצות מאפגניסטן. עם זאת, גם רבע מאה לאחר מכן הם הוסיפו להתאפיין בניגוד אינטרסים.

הדומיננטיות בסוריה משמעותית ביותר כיום עבור מעמדה של רוסיה במזרח התיכון, והיא מייצרת עבור מוסקבה מגוון פוטנציאלים אסטרטגיים מול מדינות האזור והמעצמות

לאורך שנות ה-90 של המאה ה-20 וראשית שנות האלפיים נתפסה הבדלנות המוסלמית בקווקז, בדרום רוסיה ובפרט מלחמת האזרחים בצ'צ'ניה, כאתגר המרכזי המאיים על שלמותה הטריטוריאלית של רוסיה. סעודיה תמכה כספית בהתעוררות האסלאם במרחב הפוסט-סובייטי, ולכן נתפסה בעיני הרוסים כחתרנית וכמאיימת על מעמדם מול המדינות המוסלמיות החדשות במרחב. הסעודים מצידם סלדו מקשריה של רוסיה עם עיראק של צדאם חסין ועם איראן, והתחרות בין השתיים בשווקי הנפט לא סייעה להתקרבותן.

במהלך כהונתו השנייה של ולדימיר פוטין כנשיא רוסיה בין השנים 2004-2008 נעשו ניסיונות רציניים להתקרבות הדדית, וייצוב הבעיה הצ'צ'נית סלל את הדרך לכך. המשטר הסמכותני בעל הייחוס האסלאמי והנאמן לקרמלין שהוקם בצ'צ'ניה, בהובלת משפחת קדירוב, הפך לאורך השנים אחד מצירי הקשר המרכזיים בין רוסיה וסעודיה. רוסיה העניקה לסעודיה תפקיד מתוחם במסגרת טיפוח הממסד המוסלמי הנאמן למדינה, ואף הצטרפה ב-2005 כמשקיפה ל-OIC (ארגון לשיתוף פעולה אסלאמי - Organization of Islamic Cooperation), שנקרא באותה העת "Organization of Islamic Conference".

הביקור ההיסטורי של פוטין בריאד ב-2007 היה אבן דרך חשובה בנרמול היחסים, אך הוכיח שלא די בפגישות הבכירים

ההתערבות הצבאית הרוסית בסוריה בסוף 2015, הבליטה את מאמציה של מוסקבה לחזק את מעמדה במזרח התיכון. בעוד שתשומת הלב הישראלית ממוקדת בקשריה של רוסיה עם משטר אסד ועם איראן, התבוננות רחבה יותר מגלה מאמץ רוסי שיטתי להרחיב קשרים עם כלל המדינות במזרח התיכון. זאת באופן שעשוי בעתיד להרחיב את קשת הנושאים שעל סדר היום הישראלי-רוסי.

סט הכלים של רוסיה מוגבל, ועוצמותיה הלאומיות, בדגש על המישור הכלכלי-טכנולוגי, נחותות ביחס לארצות הברית. עם זאת, המודעות למגבלות והגישה הפרואקטיבית מצליחות להעניק לקרמלין משקל רב בענייני ביטחון לאומי עבור מדינות המזרח התיכון.

הדומיננטיות בסוריה משמעותית ביותר כיום עבור מעמדה של רוסיה במזרח התיכון, והיא מייצרת עבור מוסקבה מגוון פוטנציאלים אסטרטגיים מול מדינות האזור והמעצמות¹. לרוסיה זכות וטו במועצת הביטחון של האו"ם, ומנגנון דיפלומטיה רב-צדדית משוכלל שיכול לשרת שחקנים באזור. מוסקבה היא שחקן בולט בשוק הנפט והגז, החיוני למדינות רבות באזור. כספקית של טכנולוגיה צבאית וגרעינית-אזרחית, לרוסיה יתרון בעלות-תועלת מול המערב, והיא אינה מתנה עסקאות בתחומים אלה ברקורד נקי בסוגיית זכויות האדם². רוסיה מתנגדת לשינוי המשטרים הסמכותניים באזור, מקבלת פעילותם נגד ארגוני האופוזיציה, ולעתים אף מסייעת במישרין לפעילות זו.

המדינות במזרח התיכון מתקשות להתעלם מ"חיבוק הדוב" הרוסי, אך מוצאות בו דרכים לקדם פתרונות לאתגריהן. המדינות הסוניות אינן ממהרות להחליש קשריהן עם ארצות הברית, והקשרים עם רוסיה מספקים להן יכולת מיקוח משופרת מול השותפות המערביות. הן לא רואות את רוסיה כאויב, ובויכוח הערכי בין המודל הדמוקרטי-ליברלי המערבי ובין המודל הסמכותני הרוסי - מדינות האזור קרובות יותר לרוסיה מאשר למערב³.

מלבד ההשפעה הרוסית, הדומיננטיות של ארצות הברית בקרב המדינות הסוניות במזרח התיכון מאתגרת גם על-ידי חלחולה של ההשפעה הסינית. בייג'ינג, שהפכה לשותף המסחרי המוביל כמעט של כל המדינות במזרח התיכון, פועלת לקשור אותן לתוכניתה הגלובלית "החגורה והדרך", בדמות פרויקטי תשתית כלכליים. בדומה לרוסיה, סין מציעה את מרכולתה בתחומי הטכנולוגיה הצבאית והגרעינית-אזרחית, וגם המודל הסמכותני הסיני אינו מעורר חשש בקרב מדינות המזרח התיכון.

לדעתי, בצד שימור הדומיננטיות האמריקנית במזרח התיכון בטווח הנראה לעין, יוסיף להתחזק תפקידן האזורי של רוסיה וסין, על חשבון ארצות הברית, שנתפסות כ"תעודת ביטוח

(קבוצת ריאד). רוסיה מנגד נתפסה כמי שמסייעת לקידום ההשפעה האיראנית.⁷ בראשית 2017 חלה תפנית חיובית בקנה מידה היסטורי, ביחסים הרוסיים-סעודיים. הקשרים בוססו על-ידי הצורך המשותף והדוחק להעלות את מחירי הנפט, שהקשו מאוד על שתי הכלכלות. במוקד ההתקרבות עמד ההסכם בין רוסיה ל-OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries - ארגון המדינות המייצאות נפט) לצמצום ההפקה, שהפיח חיים חדשים בקרטל המתפורר, שר האנרגיה הרוסי אמד את רווחי העסקה (נכון לדצמבר 2018) ב-120 מיליארד דולר, כ-7% מהתוצר הלאומי הגולמי ברוסיה. תהליכים נוספים שהתרחשו לאורך 2015-2017 תרמו גם הם להפשרת היחסים בין המדינות:

- הפגנת המחויבות הרוסית לנוכחות צבאית ופוליטית ארוכת-טווח במזרח התיכון.
- האגרסיביות שגילו הרוסים בענישתה של תורכיה בעקבות תקרית הפלת המטוס הרוסי בנובמבר 2015.
- הצהרות הנשיא האמריקני דונלד טראמפ על הכוונה לפנות את סוריה מחיילים אמריקנים.
- ההישגים הצבאיים של רוסיה בסוריה, וירידת חשיבות הסוגיה הסורית בסדר היום הסעודי.⁸

ביטוי בולט לחשיבות הקשרים המתפתחים היה ביקור הגומלין התקדימי של המלך סלמאן בן עבד אל-עזיז במוסקבה באוקטובר 2017. הרוסים יצאו מגדרם כדי להעניק לו כבוד מלכיים; הסכמים והצהרות משותפות נחתמו, לרבות תיקוף הנכונות הסעודית לבחון רכישת מערכות נשק משמעותיות וכורים גרעיניים רוסיים, והצהרת כוונות סעודית לגבי הנכונות להגדיל את ההשקעות במשק הרוסי.⁹

עלייתו של סלמאן בן עבד אל-עזיז ממשפחת אל-סעוד לכס המלוכה הסעודי, וביקוריו של בנו, הנסיך מחמד בן סלמאן במוסקבה החל ב-2015, בישרו על ניסיון לפתוח דף חדש ביחסי שתי המדינות

כבעבר, רק חלק קטן מן ההסכמים ייצגו התחייבות סעודית בלתי חוזרת לחוזים ממשיים. במקביל, ריככה סעודיה את התנגדותה למשטר אסד, והלכה כמה צעדים מדודים לקראת רוסיה בהסדרה הפוליטית בסוריה, בעיקר במסריה הממתנים ל"קבוצת ריאד" של האופוזיציה הסורית הגולה.

השיפור ביחסים הרוסיים-סעודיים ב-2017-2018 התבלט על רקע ההידרדרות המתמשכת ביחסי רוסיה-ארצות-הברית. דווקא בשעה שהממסד הפוליטי-ביטחוני בווינגטון הוקיע את הקשרים עם הקרמלין, והפעיל על שותפיו לחצים כדי לצמצם אותם, סעודיה הייתה נכונה להעניק לפוטין לגיטימציה פומבית באמצעות ביקורי המלך ויורש העצר במוסקבה.

נדמה, שבאמצע 2018 הורידה ריאד פרופיל בפומביות היחסים עם מוסקבה כמענה ללחץ אמריקני-בריטי שהופעל עליה. בארבעה חודשים וחצי בין סיום ביקור בן סלמאן

נשיא רוסיה ולדימיר פוטין בפגישה עם מלך סעודיה סלמאן בן עבד אל-עזיז ממשפחת אל-סעוד. משברי הישרדות שחווים משטרים מזרח-תיכוניים, ככלל, מביאים להתקרבותם לרוסיה

כדי להוביל להידוק קשרים מהותי. המחלוקת לגבי תפקידה של איראן באזור והקושי להגיע להסכמות בשוק הנפט, סימנו גבולות בעומק השותפות הרוסית-סעודית.⁵

"האביב הערבי" הוא עוד המחשה למורכבות של היחסים הרוסיים-סעודיים. התמיכה הרוסית במשטר אסד והשותפות הגוברת בין מוסקבה וטהראן, היו מעצב מרכזי ביחסים והעניקו להם סנטימנט שלילי למדי. מנגד, לאורך עשור זה - במהלך כהונתו של הנשיא מדבדב בשנים 2008-2012 - אפשרה רוסיה למועצת הביטחון של האו"ם להטיל סנקציות נוקשות נגד איראן, לשביות רצונה של סעודיה. כמו כן השתיים תמכו בחילופי שלטון "האחים המוסלמים" במצרים לטובת משטר סיסני החילוני.

עלייתו של סלמאן בן עבד אל-עזיז ממשפחת אל-סעוד לכס המלוכה הסעודי, וביקוריו של בנו, הנסיך מחמד בן סלמאן במוסקבה החל ב-2015, בישרו על ניסיון לפתוח דף חדש ביחסי שתי המדינות. הם לוו בהצהרות על אפשרות להגברת השקעות סעודיות ברוסיה, ובחוזים גדולים למכירת נשק וכורים גרעיניים רוסיים לסעודיה - כפיתוי להרחיק את מוסקבה מטהראן.⁶

עם זאת, ההתערבות הצבאית הרוסית בסוריה ב-2015 שבה והביאה להחרפת משמעותית ביחסי שתי המדינות. כל אחת מהן "הסירה את הכפפות" כדי להגן על אינטרס ליבה מרכזי אחר: רוסיה כדי לעצור את ארצות-הברית; סעודיה כדי לעצור את התרחבות ההשפעה של איראן. בקרמלין, סעודיה נתפסה (בראשית המערכה בסוריה) כמי שפועלת נגד המאמצים הרוסיים המדיניים והצבאיים להסדיר את סוריה, על-ידי תמיכתה באופוזיציה הלוחמת למשטר אסד והנהגתה הגולה

ובין התפרצות משבר רצח חאשקגי, נעלמו כמעט לחלוטין החדשות הטובות בדבר הקשרים הכלכליים והמדיניים בין המדינות, מלבד סוגיית תיאום מחירי הנפט. בתחילת אוקטובר 2018 אף התבטא בן סלמאן באופן מזלזל כשטען כי הוא צופה שרוסיה תיעלם משוק יצואניות נפט בעוד כ-19 שנים, באופן שעורר מורת רוח במוסקבה.¹⁰

רצח חאשקגי והתגובה הרוסית

ב-2 באוקטובר 2018 נעלם ג'מאל חאשקגי, עיתונאי ופרשן פוליטי סעודי שגלה לארצות-הברית ונחשב למבקר חריף של המשטר הסעודי, לאחר שנכנס לקונסוליה הסעודית באיסטנבול להסדיר

עניינים משפחתיים. לאחר מכן נודע כי בתוך הקונסוליה מצא את מותו, כאשר החשד נפל על מחמד בן סלמאן כמי שנתן את ההוראה לחיסול.

המערכת הפוליטית הרוסית נקטה משנה זהירות בהתייחסות לפרשה, עם נימה תומכת ביחס לנסיך הכתר הסעודי. פוטיין קבע את הטון, כשטען כי יש לחכות לתוצאות החקירה, וכי רוסיה לא תפגע ביחסיה עם סעודיה על סמך השערות.¹¹ דוברו של פוטיין, דמיטרי פסקוב, ציין בכמה הזדמנויות כי אין סיבה שלא להאמין לגרסה הרשמית של בית המלוכה הסעודי, וכי הפרשה לא תשפיע על המשך ההכנות לביקור פוטיין בריאד.¹² זוהי דוגמה בולטת לאימוץ "פרשנות אלטרנטיבית" של אירועים על-ידי רוסיה על-מנת לשמור על הקשרים ועל האינטרסים הטמונים בהם.

בפסגת G20 (פורום של נציגים מ-19 המדינות הגדולות בעולם ומן האיחוד האירופי בנושא כלכלה) בנובמבר 2018 היה המפגש של פוטיין עם הנסיך בן סלמאן לבבי במופגן, וכלל את תמונת ה-High Five בין השניים שזכתה לתהודה תקשורתית רחבה. זאת כניגוד בולט ללחיצת הידיים החפוזה של הנסיך מול הנשיא טראמפ. בהמשך לפרסומים כי גורמים במשפחת המלוכה הסעודית שוקלים להביא להדחת בן סלמאן מתפקיד יורש העצר, וכי גורמים אמריקניים תומכים בכך, הצהיר בסוף דצמבר סגן שר החוץ הרוסי מיכאיל בוגדנוב, המשמש גם כשליח של פוטיין למזרח התיכון, כי רוסיה מתנגדת לכל ניסיון להתערבות בענייניה הפנימיים של סעודיה.¹³

במישור העסקי התייצבה המשלחת הרוסית הבכירה והרחבה בפורום הכלכלי בריאד בסוף אוקטובר - פורום שהוחרם על-ידי בכירים מערביים.¹⁴ לאחר ביקורה הוצפה התקשורת הרוסית בדיווחים אחר מיזמים משותפים רוסיים-סעודיים בהתהוות - כוונות ARAMCO להשקעה של 5 מיליארד דולרים בפרויקט הגז המונזל (LNG) בסיביר וכן בבית זיקוק ברוסיה, והחלטה

שישה מיליארד דולר זה בשביל אנויות 889 מיליון. 63 מיליון זה בשביל כל מיני ארטיילריה

דונלד טראמפ ומחמד בן סלמאן בפסגת G20. המפגש של פוטיין עם הנסיך בן סלמאן לבבי במופגן, כניגוד בולט ללחיצת הידיים החפוזה של הנסיך מול הנשיא טראמפ (צילום מסך)

סעודית להצטרף לקרן השקעות רוסית-סינית. המומחים הרוסים הפגינו זהירות ביחס לסבירות התממשות השקעות הללו, לאור הבנת ההקשר הפוליטי של ההצהרות והניסיון המאכזב עם ההצהרות הסעודיות לאורך השנים.¹⁵ לפי שעה נראה כי הקרטל הרוסי-סעודי OPEC מחזיק מעמד, חרף הלחץ האמריקני עליו. רוסיה ו-OPEC חידשו בדצמבר 2018 את ההסכם להגבלת ההפקה כדי לבלום הידרדרות במחירי הנפט, וגם לאחר החרפת הסנקציות האמריקניות כנגד ייצוא הנפט האיראני במאי 2019, השותפות הזאת מסתמנת כיציבה.¹⁶ זאת למרות בקשות הנשיא טראמפ מריאד להגביר את התפוקה, כדי לשמר מחירים נמוכים על אף צמצום ייצוא הנפט האיראני. בד בבד, במרס 2019 התבטא שר הנפט הסעודי באופן חריג נגד הסנקציות האמריקניות על מגזר האנרגיה הרוסי, והזהיר כי סנקציות חדשות עלולות לפגוע בכלכלה העולמית.¹⁷

ממשל טראמפ ניסה לשקם את היחסים ולמצבם כמופת לקשרים הנכונים של ארצות-הברית עם מדינות ערב, בניגוד למדיניות "הפקרת בעלי הברית", לכאורה, של ממשל אובאמה

במישור הצבאי ניכרת התקרבות זהירה בין המדינות. באפריל 2019 סיפקה רוסיה לסעודיה מערכות נשק ראשונות - רקטות בעלות ראשי קרב תרמובאריים.¹⁸ סגן שר ההגנה של סעודיה, הנסיך ח'אלד בן סלמאן (אחיו של יורש העצר), ייצג את סעודיה בוועידת הביטחון של מוסקבה והיה אחד הנואמים

Jamal Khashoggi

ריאיון עם ג'מאל חאשקגי. המערכת הפוליטית הרוסית נקטה משנה זהירות בהתייחסות לפרשה, עם נימה תומכת ביחס לנסיך הכתר הסעודי. (צילום מסך מווידאו של הווישינגטון פוסט)

בדמות הסכם הגרעין ב־2015. בשלהי ממשל אובאמה הצטננו היחסים בין ריאד לווישינגטון ביתר שאת, וננקטו שורת שינויים מהותיים במדיניות החוץ של הממלכה:

- המהלך הסעודי ב־2014 להורדת מחירי הנפט כדי לפגוע בתעשיית ה־fracking האמריקנית (לצד הפגיעה באיראן).
- האקטיביזציה של מדיניות החוץ האזורית הסעודית העצמאית, ובפרט להגבלת ההשפעה האזורית האיראנית.
- הידוק הקשרים עם סין.
- דיאלוג מחודש עם רוסיה ב־2015 לצד המחלוקת העמוקה לגבי סוריה ואיראן.

ממשל טראמפ ניסה לשקם את היחסים ולמצבם כמופת לקשרים הנכונים של ארצות־הברית עם מדינות ערב, בניגוד למדיניות "הפקרת בעלי הברית", לכאורה, של ממשל אובאמה. טראמפ הדגיש את התועלת למשק האמריקני הנובעת ממכירות הנשק לסעודיה, את הברית נגד איראן ואת הצורך לשלב את סעודיה ב"עסקת המאה" הישראלית-פלסטינית.²⁴ הוא פעל להכשיר את הקרקע עבור חברות אמריקניות להרוויח ממכרזי הגרעין האזרחי, עתירי התקציב, הסעודיים,²⁵ חרף המחלוקת שהדבר מעורר בתוך ארצות־הברית.²⁶

השינויים המיידים במדיניות ווישינגטון ב־2017, ובפרט ביחס לאיראן נתפסו בריאד כחיוביים ביחס לממשל אובאמה. ואולם, נדמה כי התנהלות טראמפ לא העלימה את הספקות במשפחת המלוכה לגבי המחויבות ארוכת הטווח של ארצות־הברית להגנת המשטר בסעודיה. רצח חאשקגי הציב את הקשרים האמריקניים-סעודיים בפני מבחן קשה נוסף. גם במשבר זה שיקפו התבטאויותיו של טראמפ גישה תועלתנית בלבד ביחס לקשר עם סעודיה: אם נעניש את הסעודים, הם יקנו נשק מהסינים והרוסים, ויאיבדו מקומות עבודה בארצות־הברית.²⁷

במקביל, נדרשו המלך ויורש העצר הסעודים על־ידי טראמפ לשלם מחירים מדיניים וכלכליים משמעותיים כדי להצדיק את תמיכתו: הדחה מסביבת יורש העצר ומשפט נגד המעורבים ברצח,²⁸ השלמה עם צמצום השיח הפומבי מול יורש העצר עצמו

הראשונים בה.¹⁹ בנוסף, ביקר ראש סוכנות החלל הסעודית במוסקבה, בחודש אפריל, כדי לבחון פיתוח קשרים עם רוסיה בתחומי התעופה והחלל.²⁰ בקיץ 2018 דווח מפקד האקדמיה הצבאית של המטכ"ל הרוסי, כי סעודיה מבקשת לשלב חניכים מטעמה באקדמיה זו.²¹

הסעודים מוסיפים להשאיר כנושא פתוח את רכישת מערכות הגנה אווירית רוסיות מסוג S-400, חרף ההחלטתם מנובמבר על רכישת המערכת THAAD מארצות־הברית. שימור הנושא פתוח יאפשר לריאד להוסיף ולסחוט ויתורים מול המערב (במרס 2019 טענו הסעודים

בפני הרוסים, כי עדיין נדרש לבדוק התאמה בין THAAD לבין S400).²²

ביקורו של שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב בראשית מרס 2019 בסעודיה (ובשלוש מדינות מפרץ נוספות) מוסיף להציג מאזן מעורב מבחינת הרוסים. הביקור הוצג כהכנת ביקורו של פוטין במפרץ, אך לא פורסם מועד קונקרטי לקיומו. לברוב התקבל בכבוד רב, לרבות על־ידי המלך סלמאן והבהיר את ציפיות הקרמלין להתקדמות משמעותית נוספת בקשרים, בדגש על קפיצת מדרגה בשיתוף הפעולה הכלכלי המדשדש. הוא רמז שפוטין לא יגיע, אם לא יוכל להצהיר במהלך הביקור על הישגים משמעותיים.

כך, מצד אחד תוקפה בביקור ההכרה ברוסיה כשחקן משמעותי, הומחש העניין הרוסי שלא להסתפק עוד בביקור טקסי וריק מתוכן, כפי שהיה ב־2007 וב־2017, אך גם שוקף הקושי של סעודיה והנסיכיות לקיים מיזמים כלכליים וביטחוניים גדולים עם רוסיה בעידן הסנקציות האמריקניות.²³

יחסי סעודיה-ארצות־הברית בראי המשבר

במרבית שנות קיומה, סעודיה מנהלת קשרים הדוקים עם ארצות־הברית, בריטניה וצרפת. האינטרסים שקשרו את ריאד עם הבירות המערביות היו בעיקר הספקה יציבה של הנפט לשווקים הבין־לאומיים, ושלל ענייני ביטחון אזורי.

במהלך כהונתו של ברק אובאמה גברו הפערים בין המדינות. מן הצד האמריקני העיבו על היחסים התפתחות ניגודי אינטרסים בסיסיים בשוק האנרגיה: ככל שירדה התלות האמריקנית בייבוא מהמזרח התיכון והתעצמה ההפקה העצמאית בתוך ארצות־הברית עצמה - גבר הקושי האמריקני להבין את ההתנהלות הסעודית בסוגיות אזוריות רבות (הסכסוך מול קטר והמלחמה בתימן), כמו גם בענייניה הפנימיים. בנוסף, לאחר אסון התאומים ב־11 בספטמבר 2001 עלה וירד לסירוגין בארצות־הברית הדיון הציבורי האם סעודיה היא באמת מדינה מוסלמית מתונה, או שנכון לראותה כמי שמעודדת אסלאם קיצוני בעולם כולו. מצד ריאד, לא הגליד הזיכרון של אי הירתמות ממשל אובאמה להצלת משטר מבארכ במצרים, ומנגד הושטת היד לאיראנים

(כפי שהופגן בפסגת G20) ולחץ פומבי אישי של טראמפ לפעול להורדת מחירי הנפט.²⁹ בנוסף נקט הממשל הסעודי מהלכים, שקודם לרצח העדיף להימנע מהם או להשהותם: חוזה רכישת מערכות טילי נ"מ מסוג THAAD מארצות-הברית; ונכנס למשא ומתן עם החות'ים בניסיון לסיים את המלחמה בתימן.³⁰

קשרי סעודיה עם רוסיה ועם המעצמות האחרות - מגמות להמשך

השלכות המשבר המחישו כי התחרות הבין-מעצמתית על ההשפעה בעולם הסוני במזרח התיכון בעיצומה, וארצות-הברית עודנה המשענת האסטרטגית העיקרית של ריאד. כמו כן סביר כי ארצות-הברית תוסיף להיות השחקן הגלובלי החזק ביותר במזרח התיכון מבחינה צבאית, כלכלית ופוליטית בטווח הנראה לעין.

מנגד, יהיה זה סביר להניח כי אחת ממסקנותיו של מחמד בן סלמאן מהמשבר היא שלא ניתן לסמוך באופן בלעדי על ארצות-הברית בהבטחת עתידו, וכי גם הנשיא האוהד ביותר לא יכול להבטיח שתמיכה בכל תנאי.³¹ עדות לכך היא מורת הרוח בסעודיה נוכח הימנעותו של טראמפ מלתקוף את איראן בתגובה לחבלה במיכליות הנפט במפרץ בחודשים מאי-יוני 2019, והקשיים שבהם נתקל בקונגרס בנוגע לאישור מכירת נשק לריאד. חידוש המחאה העממית באזור בראשית 2019, שהובילה להפלת שליטי סודאן ואלג'יריה הוותיקים, והתפקידים השונים ששיחקו ארצות-הברית ורוסיה במסגרתן - מעניקים לכך משנה תוקף.

לפיכך, להערכתי, תעמיק סעודיה באורח מדורג את הישענותה על מעצמות אחרות, ובפרט על רוסיה ועל סין, והתמהיל בין "המשענות" ישנתה לאור צרכי השעה. עם זאת, התאמת הישענות זו סביר שתיעשה בזהירות, שכן ארצות-הברית תוסיף לחדד בפני ריאד את הצורך להתרחק מרוסיה ומסין. בטווח הקצר לפחות, תידרש סעודיה להוסיף ולהפגין תמיכתה בסוגיות הקרובות לליבו של הנשיא טראמפ. מנגד עולה הסבירות שבטווח הבינוני והארוך תתעקש סעודיה להרחיב את "תעודות הביטוח המשלימות" שלה נגד תלות היתר בארצות-הברית, על-ידי הרחבת קשריה עם רוסיה ועם סין.³²

שיטת המשטר הרוסית הסמכותנית מייצרת במובן מסוים מרחב ערכי-אידאולוגי משותף בין מוסקבה וריאד. למרחב זה שותפים כמעט כל המשטרים במזרח התיכון

היחסים הרוסיים-סעודיים ממחישים תופעה עמוקה יותר המתקיימת במזרח התיכון בעשור האחרון, וביתר שאת מאז ההתערבות הצבאית הרוסית בסוריה. משברי הישרדות שחווים משטרים מזרח-תיכוניים, ככלל, מביאים להתקרבותם לרוסיה, כחלק מחתירה רחבה יותר ל"גיוון משענות". הדבר נכון למצרים של אל-סיסי, לסוריה של אסד, לתורכיה של ארדואן לאחר ההפיכה של 2016, לאיראן לאחר פרישת ארצות-הברית מ-JCPOA (הסכם המעצמות על תוכנית הגרעין - Joint

Comprehensive Plan of Action) ואפילו לקטר לאחר הניסיון הסעודי למוטט את משטרה. אין הכוונה ל"השתלטות רוסית על המזרח התיכון". ואולם, נראה כי בראיית המשטרים המזרח-תיכוניים, בהחלט יש נכונות לחיזוק עמדות השפעה רוסיות באזור על חשבון ארצות-הברית והמערב.

בשונה מן השותפות המערביות של סעודיה, שמפעילות עליה לחצים בסוגיות פנים, רוסיה אינה דורשת ממנה דבר בתחום זה. במישור המדיני השמיעה רוסיה קול של תמיכה בלתי מסויגת, בשעה שכן סלמאן נדרש לשדר שהוא לגיטימי ואינו מבודד. אפשר לומר ששיטת המשטר הרוסית הסמכותנית מייצרת במובן מסוים מרחב ערכי-אידאולוגי משותף בין מוסקבה וריאד. למרחב זה שותפים כמעט כל המשטרים במזרח התיכון, בנוסף לסין ולמדינות רבות נוספות, והוא מתפרס על רצף גיאוגרפי לא דמוקרטי: ממזרח אסיה ועד מערב אפריקה.³³

רוסיה מציגה עצמה כמגינת הסטטוס קוו בזירה הבין-לאומית,³⁴ ומניחה בסיס רעיוני למרחב סמכותני זה על הדבקות הרוסית בעקרון אי התערבות מערבית בענייני הפנים של מדינות אחרות תחת עילה של תמיכה בדמוקרטיזציה וזכויות אדם. בשנים האחרונות מעמיקה ההכרה במערב, כי המחלוקת האידאולוגית בין המודל הסמכותני למודל הדמוקרטי-ליברלי הינם נדבך מרכזי בעימות הבין-מעצמתי. המזרח התיכון מהווה אחת הזירות המרכזיות למאבק רעיוני זה.³⁵

המשכיות ממשל פוטין (נמצא בשלטון מאז 2000), מסייעת למנהיגי האזור לרקום מול נציגי קשרים אישיים ולהניח יציבות יחסית לאורך שנים. זאת בשונה מחילופי ההנהגות במערב מדי כמה שנים.

יש דמיון רב בין סדר היום של ההנהגה בריאד ובין זה של מוסקבה:

- שימור יציבות הפנים מול פערים גוברים בין המשטרים ובין האוכלוסייה.
- צורך בחיזוק לגיטימציה בין-לאומית, תוך הדיפת לחץ חיצוני.
- חיזוק הביטחון האזורי המתערער.
- חשיבות שוקי האנרגיה.
- סגירת פערים טכנולוגיים מול המערב.

במישור מדיניות הפנים סין ורוסיה מפתחות טכניקות שליטה משופרות באוכלוסייה, בתחומי תקשורת המונים ובפיקוח על רשתות תקשורת. יש כבר סימנים ראשונים, שהאחרון מביניהם בסודאן, שרוסיה חולקת טכניקות אלה עם משטרים ידידים במזרח התיכון, ושחברות אבטחה פרטיות כמו "ואגנר" הופכות למוצר ייצוא רוסי בשירות יציבות משטרים סמכותניים במזרח-התיכון.³⁶ מנגד, ההתנגדות הציבורית מקשה על העברת טכנולוגיות דומות מהמערב. פרשיית מכירת טכנולוגיות סייבר על-ידי חברת NSO הישראלית לסעודיה, שעלתה לכותרות בעקבות רצח חאשקג'י, ממחישה זאת היטב.³⁷

בנסיבות שבהן הציבוריות המערבית מלאה ביוזמות להטיל עיצומים על עסקים עם סעודיה,³⁸ או ייצוא של אמצעי לחימה³⁹ וטכנולוגיה גרעינית אליה,⁴⁰ רוסיה יכולה להבטיח כי ככל שהדבר תלוי בה - אלה יסופקו לממלכה כמעט בכל תנאי. הצבא הסעודי, כמו צבאות של שותפות מערביות נוספות כמו: נסיכויות המפרץ, תורכיה ומצרים, ימשיך להתבסס בעיקר על נשק מערבי. עם זאת, רוסיה תוכל לתפוס תחומי נישא במכירות נשק לסעודיה. אלה יאפשרו לסעודיה ולאחרים

נשיא סין שי ג'ינפינג. בשלב הנוכחי, סין היא המשתתפת השקטה בתחרות ההשפעה הבין-מעצמתית במזרח התיכון

בשלב הנוכחי, סין היא המשתתפת השקטה בתחרות ההשפעה הבין-מעצמתית במזרח התיכון. בדומה למקומות אחרים בעולם, ההשפעה הסינית ניכרת במישור הכלכלי והטכנולוגי. בייג'ינג מעדיפה להימנע מלאתגר באופן חזיתי ופומבי את הדומיננטיות האמריקנית במזרח התיכון. בה בעת, עמדותיה המדיניות ביחס לענייני המזרח התיכון קרובות לאלה של רוסיה. בשנים הקרובות הלחץ הגובר של ארצות-הברית על רוסיה ועל סין, סביר שיתרום לשיכון תחרות ההשפעה ביניהן בכל העולם, ובפרט במזרח התיכון. השתיים יתנהלו באזור, תוך מציאת נקודת מפגש סביב ענייני המשותף.

ארצות-הברית מצדה כבר רואה במדיניותן של רוסיה ושל סין במזרח התיכון אתגר משמעותי. בעדותו בסנאט ב-5 בפברואר 2019 סביב סיכום כהונתו, הציב גנרל ג'וזף ווטל, לשעבר מפקד פיקוד המרכז של צבא ארצות-הברית (CENTCOM), שהמזרח התיכון מצוי בתחום אחריותו, את התחרות האסטרטגית בין ארצות-הברית ובין רוסיה וסין במזרח התיכון כאחד האתגרים המרכזיים שבו על יורשיו להתמקד.

הוא הודה, במשתמע, שיש שתופסים את האסטרטגיה האמריקנית כמתרחקת מהמזרח התיכון, ושיש יתרונות יחסיים מסוימים לרוסיה וסין על פני ארצות-הברית (בממד המידע ובפעילות א-סימטרית, בקרבה הגיאוגרפית ובדפוסי התנהלות נוספים). בראיית ווטל, רוסיה וסין חותרות להחליף את ארצות-הברית בתפקידה במזרח התיכון, ואילו ארצות-הברית מחויבת למנוע מצב שהאזור יהפוך לכזה הנשלט באופן דומיננטי בידי מעצמה שעוינת את ארצות-הברית.⁴⁶

משמעויות לישראל והמלצות מדיניות⁴⁷

מימוש התחזיות של מאמר זה, טומן בחובו השלכות חשובות לישראל:

עליית מדרגה איכותית במורכבות הסביבה האסטרטגית בה ישראל פועלת. בשנים האחרונות מינפה ישראל בהצלחה את כושר הגמישות המדינית ואת ניצול ההזדמנויות שלה, כדי להרחיב את סל כליה על-ידי התקרבות למשטרים הסוניים והעמקת קשריה עם רוסיה וסין. אך מדיניותה עלולה לעמוד בפני ביקורת גוברת מצד מנהיגים, ממסד ביטחוני וציבורים במערב, ועלול להתעורר קושי מעמיק לאזן בין התכליות השונות.

הזדמנויות לצד מחלוקות. הקשרים מול המעצמות המזרחיות והסוניות פותחים בפני ישראל הזדמנויות קונקרטיות וחשובות, אך גם עלולים לערב אותה במחלוקות טעונות, שקודם לכן נהנתה מעמדת המתבוננת מהצד. בעוד שהזדמנויות ארוכות הטווח הטמונות במערכות קשרים אלה, ככלל, עומדות לנגד עיני ההנהגה בישראל, ספק אם הסיכונים הגוברים בטווח הערכה זה לובנו די הצורך, וזכו למעטפת נאותה של הגדרות מדיניות ואסטרטגיות.

כמה דוגמאות בולטות להשלכות לא ליניאריות ארוכות טווח, שניתן להצביע עליהם כבר כעת:

- מעגל המתחים בין עניינה של ישראל בהמשך ביצור מעמדה של ארצות-הברית במזרח התיכון, ובין החלשת דימוי ההשפעה האמריקני בעצם הידוק השיח הישראלי-רוסי או ישראלי-סיני. לדינמיקה זו הקרנות על ניהול המדיניות האזורית השוטפת של ישראל, וחשיבות יתרה לעתות של עימותים מזויינים רחבים בהם תמצא עצמה מעורבת.
- רוסיה וסין מגבירות את מעורבותן במזרח התיכון כספקיות

ליהנות מיתרונות יחסיים רוסיים, ולחזק את כוח המיקוח שלה מול הספקים המסורתיים ממערב.⁴¹

שאיפתה של סעודיה לבסס תשתית גרעינית אזרחית, כאיזון אסטרטגי לזו של איראן - עשויה למצוא ברוסיה קבלן ביצוע חשוב. מוסקבה אומנם לא מכרה עד כה תשתית לייצור דלק גרעיני למדינות לא גרעיניות, וסביר שלא תסכים לספקה גם לסעודיה, אולם תנאי הסף ותג המחיר לאספקת כורי כוח רוסיים לסעודיה עשויים להיות יותר נמוכים מאלה של המערב⁴², ולבטח לא יכללו התניות בתחום זכויות האדם. אם יתממשו חווי גרעין רוסיים-סעודיים - תיווצר תלות חשובה וארוכת שנים בין השתיים.⁴³

במישור המדיני-אזורי - רוסיה כבר הצליחה לבסס לעצמה תפקיד מפתח בסוגיה הסורית, ומציעה לסעודיה שיתוף פעולה במרחבים אחרים. הרושם הוא שהסעודים למדו כי ניתן לעבוד עם הרוסים, ככל שהדבר משרת האינטרסים שלהם. עם זאת, כל עוד תוסיף מוסקבה לשמש משענת חשובה עבור טהראן - ימשיך הדבר להיות חסם משמעותי על קשריה עם ריאד.⁴⁴

המשתתפת השקטה מהמזרח

בפברואר 2019 ערך בן סלמאן סיור במדינות אסיה, שנועד לחזק את הלגיטימציה שלו כמנהיג. בייג'ינג, אסלאמאבאד וניו-דלהי התאמצו להפגין ידידות כלפיו. במסגרת הסיור הוסכם להדק את החיבור בין החזון הסעודי "חזון 2030" ובין התוכנית הסינית "החגורה והדרך", ונחתמו הסכמי השקעות בשווי עשרות מיליארדי דולרים. הסיור שיקף את החשיבות הגוברת של הקשרים הכלכליים בין סעודיה ומדינות אסיה, שתופסת כ-70% מהייצוא וקרוב ל-45% מהייבוא הסעודיים. לצורך ההשוואה: המסחר הסעודי-אמריקני מהווה רק כ-10% מהמאזן המסחרי הסעודי.⁴⁵

טכנולוגיה צבאית וגרעינית־אזרחית. לכך השלכות ישירות של חיזוק האיומים על ישראל וסיכון להאצת מרוץ החימוש הקובננציונלי והגרעיני בין איראן ובין יריבותיה הסוניות, שבו גם ישראל תיאלץ להשתתף. פעילותן תתרום לשחיקת המגבלות המערביות על לאיכות הטכנולוגיה הצבאית והגרעינית המסופקות לאזור, ובבמחויבותן לשימור היתרון האיכותי של ישראל.

- במישור הכלכלי, רוסיה חותרת להרחיב השפעתה על היצואנים מהמזרח התיכון, כיוון שהמשק שלה תלוי בייצוא הגז והנפט, בפרט לשוק האירופי. ישראל, שמעורבת בקואליציה לייצוא משאבי הגז שלה לאירופה, מצויה בניגוד עניינים רדום מול מוסקבה שעלול להתפרץ בעתיד.
- היותה של ישראל מעצמה טכנולוגית מעמידה אותה כצד וכזירת משנה בתחרות הטכנולוגית הגועשת, בין המערב ובין רוסיה וסין. תחרות זו תאתגר את ישראל בתחום ליבה לצמיחת כלכלתה ולעצמאותה הביטחונית. השקעות סיניות או רוסיות במגזרים רגישים עלולה להביא לחצים מדיניים אמריקניים על ישראל. מלחמות הסייבר עלולות לדלג בקלות מעבר לגבולה הריבוני של ישראל.
- ההתמודדות עם מורכבות מעמיקה תחייב את ישראל ליכולת משופרת לבנות הערכת מצב רחבה ומשוכללת בתהליכי קבלת ההחלטות, כדי להימנע מנקודות עיוורון אסטרטגיות שעלולות לייצר הפתעות שליליות ולגרום להפסד הזדמנויות.

רוסיה וסין מגבירות את מעורבותן במזרח התיכון כספקיות טכנולוגיה צבאית וגרעינית־אזרחית. לכך השלכות ישירות של חיזוק האיומים על ישראל

לשם כך תידרש ישראל לדברים הבאים:

- יש להרחיב את מפעלי הידע הממסדיים לגבי השחקנים הגלובליים והאזוריים שאינם אויבים, במטרה להגביר הבנה על השיקולים המניעים אותם ותחומי עיסוקם. קונקרטי, נדרשת הגדלת ההשקעה המשאבית לגיוס מומחים בתוך השירות הממשלתי ובאקדמיה, וליצירת תנאים משלימים לשיפור המומחיות בישראל בנושאים אלה.
- יש לחזק את מנגנוני ההתכה והאינטגרציה במטרה לייצר במהירות תובנות כיצד הקשרי התחרות הרחבים שאינם נוגעים במישורן לישראל יכולים להשפיע עליה, ולתרגמם להמלצות מדיניות.⁴⁸
- הגמישות והפרגמטיות שישראל מפגינה יכולות להוות יתרון תחרותי ביחס למדינות אחרות בטווח הזמן הקצר, אך עלולות לשאת סיכונים משמעותיים בטווח הזמן הבינוני והארוך. היעדר אסטרטגיות לאומיות פורמליות כתובות מול רוסיה וסין או המדינות הסוניות, מאפשר מרחב לאלתור וניצול הזדמנויות להנהגה, לגופי הביצוע, אולם גם מאפשר היעדר סנכרון וטומן את זרע הפורענות אם יתברר בדיעבד שלא זוהו בזמן אתגרים עתידיים פוטנציאליים חמורים.
- לפיכך, לטווח הזמן הבינוני והארוך על ישראל:
  - לנסח אסטרטגיות לאומיות פורמליות (לא פומביות) מול רוסיה, סין והמדינות סוניות (אלה אינן מצריכות לקשור

את ידי מקבלי ההחלטות, אלא לתת להם כלים משופרים לבצע התאמות מדיניות).

- להתנהל בשקיפות מלאה מול ארצות־הברית לגבי קשריה עם רוסיה וסין.
- לחזק את היותה של ישראל נכס בעיני ארצות־הברית בהקשר הספציפי של הנוכחות הרוסית והסינית במזרח התיכון. קונקרטי, לקיים תיאום אסטרטגי ואופרטיבי ביחס לנוכחות הרוסית במזרח התיכון ולהציע רעיונות להסדרים פרקטיים מול הרוסים, שישרתו גם את האינטרס האמריקני.
- לגלות זהירות בהתבטאויותיה ובנקיטת עמדה במוסדות הבין־לאומיים בסוגיות הטעונות בין ארצות־הברית ובין רוסיה או סין שאינן נוגעות לה במישורן (למשל, אוקראינה או טאיוואן), ומנגד, להקפיד להבהיר את תמיכתה בעקרונות המודל הליברלי־דמוקרטי והעמדות האמריקניות, היכן שהדבר אינו מאתגר את האינטרסים הלאומיים שלה (כפי שנעשה באחרונה בעניין ונצואלה).
- להרחיב ולתחזק את ערוצי השיח מול רוסיה וסין, כך שיאפשרו לטפל בכל קשת הסוגיות הנוגעות לישראל, ובפרט להקפיד על שיח מול הצמרות המדיניות הרוסית והסינית, שבהן בעצם מתקבלות רוב ההחלטות החשובות. עם זאת, להקפיד להבהיר מולן ובפומבי, כי ישראל לא תעשה דבר שיפגע באינטרס האמריקני.

סיכום

רצח העיתונאי ג'מאל חאשקג'י באוקטובר 2018 הציף על פני השטח את מערכת היחסים המורכבת בין סעודיה והמערב, וכתוצאה מכך את מערכת היחסים בין סעודיה ורוסיה בכל התחומים: החל בתחום צבאי־גרעיני, עבור דרך התחום הפוליטי וכלה בתחום הכלכלי, כאשר גם סין נמצאת באזור כשותפה שקטה.

עבור מְחמד בן סלמאן, שנלחם כעת למען הישרדותו הפוליטית בתוך הממלכה ועל הלגיטימיות שלו כמלך לעתיד מול הקהילה הבין־לאומית, וגם עבור אביו, המשבר שהחל בעקבות חשיפת רצח העיתונאי היה חוויה אישית מעצבת שהבהירה כי גם המנהיגים המסורים ביותר לא יכולים לעמוד לצדם בכל מחיר. ההשלכות מן המשבר כרסמו בהשפעה האמריקנית בסעודיה בפרט ובמזרח התיכון בכלל, וכך בצד שימור הזדמינטיות האמריקנית בטווח הנראה לעין, נראה כי יוסיף להתחזק תפקידן האזורי של רוסיה וסין על חשבון ארצות־הברית. אלה הולכות ונתפסות כ"תעודת ביטוח משלימה" לשימור הישרדותם של המשטרים הסמכותניים במזרח התיכון, ובפרט הסוניים, שנשענו בעשרות השנים האחרונות בעיקר על התמיכה המערבית.

גם לישראל, שחקנית חשובה במזרח התיכון שלה קשרים כאלה ואחרים עם כל המדינות שבמאמר זה, יש עניין במהלכים הנרקמים בזירה, ועליה לשקול את היתרונות בטווח הקצר לעומת הסיכונים בטווח הארוך - ולהיערך בהתאם.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

* המחבר מבקש להודות לאנשי המרכז הבינתחומי הרצליה - אלוף (מיל') עמוס גלעד, לפרופ' דימה אדמסקי, לאל"ם (מיל') אודי אבנטל ולטומי שטיינר וכן לרס"ן י.ב., על הערות מחכימות שתורמו לכתובת מאמר זה

